

Finbetong eller fulbetong?

— En studie kring betongens varande eller inte varande

Frida Axelsson

Självständigt arbete • 15 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2015

Finbetong eller fulbetong?

– En studie kring betongens varande eller inte varande

Luxurious or undesirable?

– A study on concrete : to be or not to be?

Frida Axelsson

Handledare: Alexander Henriksson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Anders Westin, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsarkitektur

Kurskod: EX0649

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2015

Omslagsbild och övriga bilder: Frida Axelsson

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord:

betong, stilideal, modernism, brutalism, material, miljonprogram

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

FÖRORD

Denna uppsats är resultatet av mitt kandidatexamensarbete i landskapsarkitektur, läst under våren 2015 vid Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.

Först och främst vill jag tacka min handledare Alexander Henriksson för stöd och uppmuntrande ord under hela uppsatsskrivandets gång.

Jag vill också rikta ett stort tack till min kurskamrat Lars Håkansson för uppfriskande lunchmöten, opponering och alltid lika kloka kommentarer.

Alnarp, 26 maj 2015

Frida Axelsson

SAMMANDRAG

Utgångspunkten i denna kandidatuppsats inom landskapsarkitektur är att undersöka hur synen och användandet av betong, i framför allt utemiljöer, har förändrats från modernismen, genom brutalismen till idag. Då mycket av det som står skrivet om betong sedan tidigare ofta fokuserar på betongens tekniska aspekter, är tanken med denna uppsats att undersöka betong ur ett nytt perspektiv och granska materialet utifrån stilideal och intentionen bakom användandet.

Uppsatsen är uppdelad i fyra delar: en inventerande del med litteraturstudier där olika riktlinjer inom betonganvändandet synliggörs, vilket leder in på den platsbesökande delen som utgår ifrån kvalitativa observationer på tre olika platser där betongen har en central roll och där resultaten av litteraturstudierna visas. Efter detta kommer en analyserande del, där jag undersöker platsbesöken utifrån tre olika motsatsaspekter. Slutligen kommer en kritiskt diskuterande del där frågeställningen för uppsatsen "Hur har synen på betong och användandet av detsamma förändrats från tiden för miljonprogrammet till idag, med utgångspunkt i rådande stilideal?" samt resultatet av litteraturstudierna och platsbesöken diskuteras utifrån olika aspekter.

Detta har resulterat i en uppsats där diskussionen kring hur betongens status har förändrats över tid ligger i fokus. Slutsatsen gör materialets komplexitet synligt och tydliggör olika aspekter som gör att områden där betongen är utbredd kan vara både uppskattade och inte.

Nyckelord:

betong, stilideal, modernism, brutalism, material, miljonprogram

ABSTRACT

The premise of this bachelor thesis in landscape architecture is to examine how the vision and the use of concrete, especially in outdoor environments, has changed from modernism, through brutalism until today. Since much of what previously is written about concrete often focus on the technical aspects of the material, the idea of this essay to examine concrete from a new perspective, and review material on the basis of style ideals and intent behind the use.

The thesis is divided into four parts: an inverting part with literature studies where different guidelines in concrete use is made visible, leading in to the site visitors portion which assumes qualitative observations at three different places where the concrete has a central role and where the results of the literature studies is shown. After this, an analytical part takes place where I examine the site visits from three different contrast aspects. Finally, a critical discussion takes place where the issue "How has the perception of the concrete and the use of the same changed from the time of the Swedish million program until today, based on the prevailing stylistic ideal?" and the results of literature studies and site visits are discussed from different aspects.

This has resulted in an essay where the discussion around how the concrete status has changed over time is the focus. The conclusion makes the material complexity visible, and clarifies various aspects that make areas, in which concrete is widespread, can be both appreciated and not.

Keywords:

concrete, stylistic ideals, modernism, brutalism, materials, Swedish million programme

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	3
Sammandrag	4
Abstract	5
Innehållsförteckning	6
INLEDNING	7
Bakgrund	7
Mål och syfte	7
Frågeställning	8
Avgränsningar	8
Material och metod	8
Metoddiskussion	11
DEL I: LITTERATURSTUDIER	13
Kort om betong: uppbyggnad och konstruktion	13
Fasaden som en del av landskapsarkitekturen och stadsrummet	14
Modernismen	15
Brutalismen	17
Vilket stilideal strävar vi efter idag?	19
Sammanfattning: Vilka aspekter är centrala?	23
DEL II: RESULTAT – PLATSBESÖK	24
De besökta platserna:	24
Amager strandpark - Köpenhamn, Danmark	24
S:t Johannesplan och Konsthallstorget - Malmö	26
Salviatrappan - Gårdsten, Göteborg	28
DEL III: ANALYS – PLATSBESÖK	30
Ett granskande utifrån olika aspekter:	30
Prefabricerat – platsgjutet	30
Formbart – statiskt	31
Eftertraktat – oönskat	32
DEL IV: KRITISK DISKUSSION	33
Jämförelse och frågeställning	33
Diskussion utifrån platsbesöken	34
AVSLUTNING	36
Slutdiskussion och vidare forskning	36
REFERENSER	37
Tryckta källor	37
Elektroniska källor	37
Muntliga källor	37

INLEDNING

BAKGRUND

Betongen är både älskad och hatad. I många av 60- och 70-talens miljonprogramsområden har betong använts i hög grad och på både byggnader, i utemiljöer och som markbeläggning har betongen en central roll då det var både funktionellt och billigt. Samtidigt byggs idag påkostade platser i flera städer där betong återigen har huvudrollen och där materialet används av snarare estetiska skäl framför det ekonomiska. Vad i materialanvändandet skiljer dessa platser åt och spelar betongen som material in i hur olika områden uppfattas? Vad skiljer den prefabricerade betongen från den platsgjutna, när båda på sätt och vis bygger på en reproduktion och formbarhet till skillnad från exempelvis natursten där varje sten är unik?

Miljonprogramsområden har dessutom börjat renoveras på vissa platser. Vad händer med betongen i dessa renoveringar? Har arkitekterna bakom renoveringsförslaget lyft fram betongen, har den förfinats eller har den snarare gömts undan? Har vi efter miljonprogrammet lärt oss att hantera betong på ett bättre och estetiskt ”snyggare” sätt och att det inte längre enbart används som ett billigt material för hållfasta konstruktioner?

Denna uppsats är ett undersökande kring hur betongens status har förändrats över tid och hur intentionen kring användandet av betong har förändrats.

MÅL OCH SYFTE

Målet med denna uppsats är att utifrån en undersökning av betongens status i modern tid och utifrån rådande stilideal se hur användandet av betong har förändrats.

Syftet är att uppsatsen ska fungera som ett underlag för fortsatt utredning kring användande av betong i miljöer där människan skall stå i centrum.

FRÅGESTÄLLNING

Hur har synen på betong och användandet av detsamma förändrats från tiden för miljonprogrammet till idag, med utgångspunkt i rådande stilideal?

AVGRÄNSNINGAR

I denna kandidatuppsats ligger fokus på upplevelsen av materialet betong och intentionen bakom användandet av det, framför den tekniska aspekten. Inledningsvis görs en kort redogörelse för betongens uppbyggnad samt en kortare historisk beskrivning, men det leder inte in på någon djupare beskrivning. Den främsta anledningen till detta är syftet för uppsatsen, och har i och med litteraturletandet kommit till insikt att det redan står mycket skrivet om betongens konstruktion och historiska aspekter. I och med det är även miljöaspekten kring användandet av betong inte berörd, detta på grund av att det kräver större insikt i betongens uppbyggnad och framställning än vad kursens längd har gett möjlighet att hinna få kunskap kring under tiden för mitt uppsatsskrivande.

I denna studie ligger fokus på miljöer anpassade för människan, och således berörs inte infrastruktur såsom viadukter och broar trots att dessa ofta är byggda i betong. Denna studie är framför allt fokuserad på rekreationsområden, torg och bostadsgårdar.

MATERIAL OCH METOD

Denna uppsats är indelad i fyra delar: en inventeringsdel där litteraturstudierna och redogörelsen för olika stilideal beskrivs, som följs av huvuddelen: platsbesöken.

Platsbesöksdelen är uppdelad i två delar: först en resultatdel där jag redogör hur betongen har använts i olika miljöer utifrån platsbesöken, och senare en analyserande del där jag utifrån olika motsatsaspekter granskar platserna. Slutligen kommer en diskussionsdel där resultaten av litteraturstudierna samt platsbesöken kritiskt granskas och reflekteras kring utifrån frågeställningen. Platsbesöken genererar en jämförande studie mellan tre olika platser byggda under olika stilideal och med varierande social status, vilket leder in på en diskussion

kring begreppen fin- och fulbetong. Dessa tre platser som jämföras är tre platser som var för sig är typiska för sin tid: S:t Johannesplan och Konsthallstorget som möter Malmö konsthall, där både ny och gammal betong möts, ett miljonprogramområde i Gårdsten i Göteborg vid namn Salviatrappan, där betongen under en omfattande renovering delvis har byggts bort och Amager strandpark i Köpenhamn i Danmark som är ett modernt exempel på hur betongen kan hanteras i dagens rekreativa miljöer. Dessa platser har olika förutsättningar och ur vissa synvinklar är svåra att jämföra, men då de framför allt jämförs utifrån olika motsatsaspekter sprungna ur litteraturstudierna kan platsernas olika förutsättningar bidra till en god diskussion kring betonganvändande och samtidigt visa på hur betongens status har förändrats över tid.

DEL I: LITTERATURSTUDIER

Litteraturstudier

Inledningsvis i uppsatsen är litteraturstudier det centrala, både genom inspirerande litteratur och akademiska artiklar. Denna del är nödvändig för att kunna utreda hur olika stilideal har behandlat betongen som material under olika stilideal: från modernismen till idag.

Litteraturen som jag huvudsakligen har använt mig av undersöker betonganvändandet ur olika aspekter, med fokus på både landskapsarkitektur och byggnadsarkitektur. Jag har även använt mig av samtida tidskrifter och branschtidningar inom både landskapsarkitektur och byggnadsarkitektur, då främst för att kunna föra ett resonemang kring vilket stilideal som vi strävar efter idag inom arkitektur och betonganvändande. Jag vill alltså med hjälp av litteraturstudier utifrån olika stilideal under modern tid undersöka varför betongen som material är så centralt på dessa platser.

Litteraturstudierna landar senare i en sammanfattande del där jag tre olika motsatsaspekter som jag sedan använder mig av i analysdelen. Dessa motsatsaspekter är prefabricerat – platsbyggt, formbart – statisk och eftertraktat – önskat.

DEL II: RESULTAT – PLATSBESÖK

Kvalitativa observationer

Jag kommer både inventera och kartera områdena och jämföra olika platserns användande av betong, men även skapa mig en subjektiv uppfattning av platserna utifrån en rumslig analysmetod som utgår från upplevelsen av platsen. Under dessa platsbesök används en analysmetod som vi fick ta del av under projekteringskursen som Ann Bergsjö, SLU Alnarp (Bergsjö, 2014), presenterade för oss. Den utgår ifrån att under en promenad notera hur snabbt man rör sig och när man stannar upp, och samtidigt notera vad som gör att man stannar upp. Då mitt huvudfokus ligger på betong kommer jag att ha det materialet i åtanke under promenaderna, men jag vill även förhålla mig till platserna jag besöker utan att nödvändigtvis bara analysera dem utifrån betonganvändandet. Jag kommer även analysera dem utifrån höjdskillnader, bebyggelsestrukturer och växtlighet, detta för att betongen som material skall hamna i en kontext och en plats. Genom att använda denna metod kommer jag bli uppmärksam på skillnaden i upplevelsen av de olika platserna, och kan således föra en diskussion kring huruvida det är materialanvändande som påverkar min upplevelse av en plats, om det kanske är hur platsen är planerad eller hur bebyggelsestrukturen ser ut. Jag kommer under promenaderna att både skissa och fotografera platserna och utvalda foton används i uppsatsen.

Litteraturstudier

För kunna utföra de kvalitativa observationerna under mina platsbesök var även litteraturstudier kring platserna nödvändigt. Det material jag då har använt mig av är både tidskrifter, gestaltungsprogram och myndighetspublikationer för få en bred och relevant grundkunskap kring platserna som besöktes.

DEL III: ANALYS – PLATSBESÖK

Granskande av platser utifrån olika aspekter

Under analysdelen utgår jag framför allt ifrån de motsatsaspekter jag kommit fram till utifrån litteraturstudierna, alltså prefabricerat – platsgjutet, formbart – statisk och eftertraktat – önskat. Jag applicerar dessa aspekter på platsbesöken och granskar dem

utifrån det. Även mina kvalitativa observationer kommer in i denna del, då de är grunden för min upplevelse av platserna och gör att aspekterna hamnar i en kontext.

DEL IV: KRITISK DISKUSSION

I den kritiskt diskuterande delen har jag med mig litteraturstudierna och både resultaten och analysen av platsbesöken, och kommer där kritiskt diskutera och resonera kring min frågeställning "Hur har synen på betong och användandet av detsamma förändrats från tiden för miljonprogrammet till idag, med utgångspunkt i rådande stilideal?". Därefter kommer en jämförande diskussion utifrån platsbesöken, som genererar en diskussion kring begreppen fin- och fulbetong. Trots platsernas olika förutsättningar kommer jag diskutera dem utifrån de olika motsatsaspekterna vilket skapar en diskussion kring betonganvändande och samtidigt kan visa på hur betongens status har förändrats över tid.

METODDISKUSSION

I researchandet kring ämnet sökte jag i början väldigt brett, och försökte hitta information kring hur materialen omkring oss påverkar oss. Hur har det resonerats kring betong? Materialet jag hittade var antingen inspirationsböcker kring betongarkitektur, där får resonemang fördes kring varför materialet var använt, eller rena konstruktionsböcker med beståndsdelar och gjutningsmetoder. Jag blev helt enkelt varse om att det är svårt att hitta referenser kring mitt ämnesval.

Jag har valt att utgå från rådande stilideal för de tidsepoker jag kommer att beröra, och utifrån det läsa och tolka in hur betong har använts och setts på, utan att det nödvändigtvis står tydligt i texterna. Att sedan hitta olika motsatsaspekter i litteraturen som jag under platsbesöken kommer att analysera kring har varit därför blivit min huvudmetod. Denna metod är jag medveten kan verka något generaliserande, men har samtidigt varit ett bra sätt för mig att ta mig framåt i uppsatsen och har samtidigt genererat många intressanta aspekter som jag senare har tagit med in i den mer kritiska diskussionsdelen.

Under litteraturletandet kring modernismen hittade jag framför allt källor skrivna av, och om, män. Detta har varit ett problem även tidigare i utbildningen när arkitekturhistoria har

berörts, och under skrivandet av denna uppsats fanns det inte tid till att göra ytterligare en litteratursökning för att hitta källor skrivna av andra än män, framför allt inte då jag över lag hade svårt att finna relevanta akademiska källor. I ett framtida uppsatssökande tycker jag det är relevant att försöka hitta källor skrivna av en bredare grupp, och om inte annat ha med intervjuer som ett komplement till den homogena grupp människor som ofta representeras i litteratur kring modernistisk arkitektur för att få ett bredare perspektiv på uppsatsen.

DEL I: LITTERATURSTUDIER

KORT OM BETONG: UPPBYGGNAD OCH KONSTRUKTION

Betongen som material har ett mycket brett användningsområde, något som arkitekten och betongfantasten Tage Hertzell diskuterar i sin bok *Betongens yta*: betongen har gått från rent funktionellt till att användas inom kvalificerad konst. Han skriver vidare om hur betongytan påverkar det visuella uttrycket och menar att det är av stor vikt att betongens ytegenskaper bör anpassas till det avstånd som ytan främst skall betraktas ifrån (Hertzell, 2013: 22). Även kring hur förutsättningarna för betongens yta har förändrats tas upp, och redogör för att det de senaste åren har skett en förändring kring användandet av friliggande ballast. I Sveriges södra delar har friliggande ballast i form av naturgrus fått restriktioner, främst på grund av länsstyrelsernas bestämmelser kring begränsande av öppning av nya naturgrustag. Detta tror Hertzell snart även kommer ske i Sveriges mellersta delar, vilket innebär att ballast med naturgrus kommer behöva ersättas av krossat berg. Dock har friliggande ballast utnyttjats i liten utsträckning det senaste decenniet, främst på grund av trender. Hertzell beskriver det som beklagligt, då han anser att friliggande ballast är ett bra sätt att ”ge färg” åt en betongyta. (Hertzell, 2013: 23)

Hertzell lägger stort fokus på hur betongens yta påverkar det visuella uttrycket, vilket är en viktig del i hur betongens status har förändrats över tid. Hur förändras uttrycket beroende på om betongen är platsgjuten eller prefabricerad? Hertzell beskriver att skillnaden framför allt påverkas av framträdandet av kanter och dess yttermått, och visar en jämförelse mellan gjutning av betong utan definierade gränser och prefabricerade element som tillsammans bildar en helhet (Hertzell, 2013: 27). Även fogen får en central roll inom den prefabricerade betongen, där den i grunden beskrivs som en immateriell företeelse men som också kan få ett materiellt uttryck (Hertzell, 2013: 50). Hertzell anser det vara viktigt att vara medveten om vad fogarna gör med en yta; om viljan är att de ska vara en del av ett medvetet mönster som tar ner skalan på exempelvis en fasad eller om de ska vara så diskreta som möjligt (2013: 50).

”En väsentlig förutsättning för arkitektonisk kvalitet är att tekniska lösningar baseras på både funktionella och estetiska krav. /.../

Uttryck är inte bara ett ord, det är också en grund för känslan.”

(Hertzell, 2013: 25)

Att platsgjutet eller prefabricerat, ballast eller inte, påverkar det visuella uttrycket står nu klart. I citatet ovan tas även känslaspekten upp, att uttrycket är en grund för känslan. Som tidigare nämnt kan exempelvis en tydlig fog på en fasad förändra skalan på ett hus, och således förändras troligtvis även känslan av platsen som fasaden finns vid. Men hur påverkas en plats av variationer i betongens ytstruktur? Hertzell väljer att beskriva variationer i ytstruktur med orden jämnhet och ojämnheter (2013: 53). Ytstrukturen beskrivs som betongytans tredimensionella egenskap, som i sin tur är en konsekvens av hur betongen är gjuten. Variationen i detta kan exempelvis vara gjutningsformens ytmaterial och dess struktur, vilken gjutningsmetod som använts eller hur den färska ytan har bearbetats. Strukturen kan variera och både verka vara näst intill slät till så pass grov att ytstrukturen skapar ett mönster, medan de enda betongytor som är helt släta är slipade. (Hertzell, 2013: 52). Hertzell tar i sin text upp flertalet exempel på Svenska byggnadsverk (ett begrepp som i hans text syftar till både byggnader och anläggningar (2013: 27)), alla byggda under 2000-talet, där betongytor har en central del (2013: 28-45). I de byggnadsverk där människan ska vara dess främsta brukare, och inte exempelvis bilen, är skalan oftast både relativt liten och bebyggelsestrukturen varierande, något som kan ställas emot miljonprogramsområden där skalan oftare är stor och bebyggelsestrukturen monoton.

FASADEN SOM EN DEL AV LANDSKAPSARKITEKTUREN OCH STADSRUMMET

I ett undersökande kring betong inom landskapsarkitektur blir mer än markbeläggning och andra självklart landskapsarkitektoniska delar intressant. Även olika byggnaders fasader blir centrala, och arkitekten Fredrik F. Wulz skriver om förhållandet mellan fasaden och stadsrummet, och menar att fasaden finns till av både funktionell anledning som ett avgränsande mellan inne och ute, men även som en del av stadsrummet (Wulz, 1991: 43). Wulz talar om ”fasadens dualitet”, och syftar då till att den relaterar både till byggnaden och till gatan (1991: 44), och att båda är lika viktiga. Förändringen kring vad fasaden skall avspeglar skiljer sig åt under olika stilideal, och en stor förändring kom under modernismen

då byggnadens inre funktioner skulle synas på fasaden (1991: 45). Det finns även en skillnad kring den öppna fasaden och den slutna, där den öppna ofta är glasad och gränsen mellan inne och ute suddas ut (1991: 45) och bidrar till ett öppnare stadsrum. En stängd fasad är motsatsen, där synen in i byggnaden är begränsad och således även bidrar till ett slutet stadsrum (1991: 46).

”Gata och torg är rum med samma legitimitet och autonomi som det interiöra rummet. Därför ställer det yttre rummet anspråk på sina väggars utformning.” (Wulz, 1991:46). Han menar att fasaden är en spegelbild av stadsrumssituationen där ytan blir en berättelse om vad byggnaden betyder och står för, att fasaden blir byggnadens ansikte.

I det fortsatta skrivandet som följer nedan kommer fasaden betraktas som en del av landskapsarkitekturen, och således behandlas utifrån det. Fasaden kommer alltså att vara en central del för uppsatsen, som tillsammans med markbeläggningen och platsspecifika observationer skapar en helhetsupplevelse som senare ligger till grund för mitt resultat av uppsatsen.

MODERNISMEN

Som utgångspunkt för en redogörelse kring hur betongen har hanterats under olika stilideal inleds detta med en sammanfattning av modernismens syn på betonganvändandet. Trots att betongen som material har funnits sedan Antiken, med exempelvis Pantheon som ett bevis på detta, är modernismen kanske den stilepok då användandet av betongen sätter fart på riktigt.

År 1919 beskrev Mendelsohn den moderna arkitekturens ”tre vägar” (Svedberg, 1988: 37), bestående av glasvärldens apostlar, rumselementens analytiker och de som söker formen i materialet och konstruktionen. Den sistnämnda av vägar kom att bli allt större under 1920-talet (1988: 37), inte minst 1923 då Gropius började anpassa Bauhaus efter industrin (1988: 46). Svedberg beskriver de främsta anledningarna och sambanden till att arkitekturen börjar vända sig mot industrin, vilket framför allt beror på behovet av att bygga upp städer efter första världskriget och behovet av att använda maskiner på grund av brist på arbetskraft

(1988: 46) och även bristen på bostäder tvingade arkitekturen att industrialiseras. Svedberg påpekar även det motsägelsefulla kring att förlita sig på industrin direkt efter ett krig där den moderna tekniken använts i stor utsträckning och skapat förödelse (1988: 47), men understryker också att det hänger ihop med socialismens utbredning i världen där teknologin bestämdes användas endast i fredlig och demokratisk riktning. Det var dock först i slutet av 1920-talet som byggnadsindustrin fick inflytande över formutvecklingen (1988: 48). Även i Sverige tog modernismen avstamp i bostadsbristen som rådde under 30-talet (Svedberg, 1988: 93), något som fick stort stöd från den socialdemokratiska regeringen.

Även Rem Koolhaas, arkitekt och professor vid Harvard University Graduate School of Design, tar upp kopplingen mellan betongen som byggnadsmaterial och bostadsfrågan (Koolhaas, 2014: 80), framför allt kring social housing i USA under 1940-talet då försök gjordes att förbättra bostadsstandarden i delar av städer med lägre social status med förhoppning om att främja stadsutveckling framför förflyttning av människor. Trots att dessa tidiga prefabricerade element inte nödvändigtvis var gjorda i betong, så utgör de grunden för hur industrialiseringen av byggnadsdelar kunde göras på ett billigt sätt (Koolhaas, 2014: 80). Utgångspunkten var att kostnaderna för husbyggande kunde sänkas i och med industriellt konstruerade element (2014: 80), och fokus kring bostadsbyggande kunde därmed läggas på låginkomsttagare.

Modernismen sägs ha hjälpt många människor ur svåra bostadsförhållanden och de insatser som gjordes anses värdefulla (Svedberg, 1988: 49), samtidigt som Svedberg anser att en hel del misstag gjordes. Framför allt syftar han då till omvandlingen av flera städers stadskärnor (1988: 50) där det istället för att renoveras och restaureras byggdes höghus och breda bilvägar. Detta diskuterar även J. Douglas Porteous, geografiprofessor och författare till boken *Environmental Aesthetics*, där han diskuterar kring hur viktigt det är med estetisk tillfredsställelse för människors välmående. Han tar upp problematiken kring att städers stadskärnor redan i mitten av 1900-talet dominerades av stål-, betong- och glastorn tillhörande den modernistiska stilen (1996: 96). Detta grundade sig både i den nya teknikens utveckling och i den socialistiska tanken kring att "formen följer funktionen". Att dessa nya betong- och stålstäder dessutom nästintill saknade utsmyckningar är enligt Porteous ytterligare en faktor till att det är en problematisk stadskärna som skapades. Han diskuterar

även att denna typ av stadslandskap uppfattas olika beroende på avstånd; att det på håll kan vara ett hänförande landskap som är mer svårtillgängligt att vara i (1996: 96), men även att städernas silhuett har förändrats från en mer blandad variant till att mestadels bestå av finansrelaterade höghus. Även valet av material diskuteras, och Porteous anser att just spridningen av betong som byggnadsmaterial under modernismen är ett stort problem (1996: 96). Detta grundar han i hur olika material åldras, och jämför det med både tegel och sten som enligt honom åldras med mer värdighet. Betongen kommenterar han desto dystrare: "Instead, it rapidly becomes dirty, dark, and stained, reflects even less light than before, and soon takes a dull and dingy look." (Porteous, 1996: 96).

Även Adrian Forty, professor i arkitekturhistoria vid the Bartlett, beskriver hur synen på den exponerade betongen på byggnader har förändrats från 1900-talet och framåt (2007: 17) och trots att den på tidigt 1900-tal ofta bekläddes skedde en förändring på 20-talet, och betongen började synas både i och utanpå hus. Det som framför allt skulle tas fram var betongens allsidighet som alltid passade, och att klä in den med något annat var bara ett ifrågasättande av betongen som ett fungerande material (2007: 17).

I Sverige förknippas ofta ett stort betonganvändande ihop med miljonprogrammen, då en miljon bostäder skulle byggas. Detta projekt fick stor utbredning och var en omvälvande händelse i Sverige, och trots den stigmatiserade bild som idag finns kring miljonprogrammet skall det inte glömmas bort att det ansågs som något nytt och positivt under åren det byggdes.

BRUTALISMEN

Trots att 1920-talet är tiden då modernismen uppkommer har stilen en varierande dominans i byggandet fram till 1950-talet, då högmodernismen anses ha nått sitt klimax (Svedberg, 1996: 123). Den stoppades emellertid upp av på grund av brutalismens intåg omkring 1960-talet (Svedberg, 1996: 123), och konstruktionerna på hus blev synliga och råa material började användas.

Brutalism – A defining architectural style of the post-war area – characterized by severe, abstract geometries and the use of cast concrete, block and brick – Brutalism arguably produced some of the world's least popular public buildings. The style's international propagation brought modern architecture to ever larger constituencies, and some argue that the perceived shortcomings of these Brutalist structures led to the demise of the Modernist project.

(CLOG, 2013)

Som citatet ovan säger dominerades brutalismen av stål, betong och tegel, och just respekten inför materialens uttryck är centralt inom brutalismen (Svedberg, 1996: 124). Dock kritiserar Svedberg vissa typer av brutalistiska områden, framför allt de storskaliga, men har också svårt att peka ut exakt vad problematiken kan ha legat. Han tror dock att kombinationen storskaligt tänkande, den råa materialbehandlingen och tidens politiska riktning gjorde att dessa områden har fått sitt stigmatiserade rykte, och i vissa fall till och med blivit vandaliserade eller rivna (1996: 144). Arkitekten bakom olika byggnadsverk under brutalismen anses Svedberg ha stor påverkan på kvaliteten av arkitekturen, och tror att det är mindre skickliga arkitekter som har gjort att viss betongarkitektur har fått dåligt rykte. Precis som Tage Hertzell beskrev i sin bok *Betongens yta* att olika typer av gjutningsmetoder kan ge en positiv variation på betongen som material, använder Svedberg byggnadsverk med stor ytbehandlingsvariation som positiva exempel från denna tid (1996: 146).

Le Corbusier och hans "beton brut" är en grundläggande stilbildare för brutalismen i både Europa och Sverige, och var en av arkitekterna som inspirerade andra mest (Svedberg, 1996: 140), och antydningar av hans arkitektur går igen hos flera andra arkitekter (1996: 146) med bland annat grov betongbehandling (1996: 147). Det som också präglade Le Corbusiers arkitektur var att han hade förmågan att skapa en egen stil samtidigt som varje byggnadsverk var unikt (1996: 149). Han var en av de som började använda sig av den prefabricerade betongen (Koolhaas, 2014: 76), och fascinerades framför allt av teknologin bakom produktionen och valde att fokusera på massproduktion och industrialisering framför utsmyckning av betongen. I många av hans tidiga byggnadsverk använde han betong istället

för sten, och såg det som en ersättare (Koolhaas, 2014: 76), och hans verk var alltid avskalade utan dekorationer. Dessa byggnadsverk gjorda i betong blev emellertid mer experimentella med åren, och han blandade både prefabricerad betong och platsgjuten, vilket spred sig världen över (Koolhaas, 2014: 77).

Adrian Forty skriver i sin artikel "Ett material vilket som helst?" (2007: 14) att det i början av 1960-talet inte fanns något som tydde på att det skulle skapas en ny materialkategoriserad arkitektur: betongarkitekturen. Att begreppet "betongsarkitektur" trots allt används hänvisar Forty till att det bland arkitekter finns en önskan om att definiera arkitekturen utifrån vilket material det är byggt av. Att betongarkitektur är betongarkitektur beror dock inte på vilket material en byggnad huvudsakligen består av, utan vilket material som exponeras. Forty tar upp paradoxen i att majoriteten av alla byggnader huvudsakligen byggs i betong i och med dess ofta prefabricerade betongstomme, men att de ändå inte kallas betongarkitektur.

Under brutalismens tid var det inte heller vanligt att blanda betongen med andra material, utan betongen skulle stå för sig självt (Forty, 2007: 18), vilket berodde på att det bara skulle göra betongen till ett icke-perfekt material om det blandades med andra material. "Att föra in andra byggnadsmaterial var att antyda en svaghet, att betongen behövde stöd." (Forty, 2007: 18). Det var viktigt att bevisa betongens nytänkande sidor och att det inte var ett material som alla andra (2007: 18). "Betong uppfattades som ett exakt material som resulterade i precisa strukturer. Syftet var att hitta en optimal lösning, en entydigt bestämd struktur." (Forty, 2007: 18). Detta kan enligt Forty också lätt urskiljas i brutalismens betongbyggnader, då de ofta är präglade av hållfasthet och en hårdhet (2007: 18). Betong ansågs vara ett universellt byggnadsmaterial, vilket syns i många arkitekters försök att skapa byggnadsverk helt i betong, både interiört och exteriört (Forty, 2007: 21).

VILKET STILIDEAL STRÄVAR VI EFTER IDAG?

Som nämnt i tidigare kapitel "Kort om betong: uppbyggnad och konstruktion", byggs det idag återigen många byggnadsverk i betong. För att senare kunna diskutera litteraturstudierna och platsbesöken ur även ett nutida perspektiv kommer nedan en redogörelse för vilka stilideal vi strävar mot inom betongarkitekturen idag.

Jack Self, arkitekt och författare och redaktör för Architectural Assosiation's Weekly, skriver om brutalismens återkomst (Brutalism, 2013: 29), och påpekar att dess plötsliga avslut som stilideal grundade sig i rådande ideologier, inte i själva stilen i sig. Att stilen har kommit tillbaka tror Self beror på önskan om att komma tillbaka till idealet om ett kommunalsamhälle, som det var innan 1979. I Selfs text utgår han från Ludwig Wittgensteins citat ur Tractatus 6.421 "Ethics and aesthetics are one", och menar att en stils återfödelse beror lika mycket på det estetiska liksom intuitionen bakom det. Men trots denna ideologiska anledning till brutalismens fall har den återupptagits på grund av en förutsägbarhet som hör ihop med dagens samhällsutveckling mot ett solidariskt samhälle som står i motsats till individualismen. Self anser att brutalismens återkomst hör ihop med de tidigare decenniernas odödliga skatteutveckling och kommunal solidaritet (2013: 29), och problematiken kring att denna strävan efter kommunal solidaritet kan bli avfärdad som otidsenlig och nostalgisk är typiskt för den tid vi lever i.

Barnabas Calder, arkitekturhistoriker med fokus på brittisk arkitekturhistoria, skriver om att dagens brutalism tenderar att fokusera på formbarheten i platsgjuten betong (2013: 47). Detta kan tyckas motsägelsefullt då brutalismens arkitekter snarare fokuserade teknikens möjligheter i den prefabricerade betongen, som för sin tid skapade möjlighet att ha råd med att både bygga hus, skapa möjlighet för utbildning och hälsoprojekt i välfärdsstaten. Den prefabricerade betongen kunde emellertid vara begränsande och skapade liknande byggnader, samtidigt som vissa arkitekter sökte just skönheten i detta (2013: 47). Den ansågs alltså vara en möjlighet ur flera aspekter, så Calder ställer sig frågan, varför är den prefabricerade betongen så försummad idag, trots att den var det stora under brutalismen? Han kopplar ihop detta med risken att ha fått ett dåligt rykte kring sig på grund av ett stort användande i kommersiella sammanhang och vissa att arkitekters utsmyckning av betongen vilket ledde till att betongen inte längre fick stå för sig själv. Han trycker även på problematiken kring att den prefabricerade betongen hade tendenser att bli repeterande och att dagens samtida brutalism där den platsgjutna betongen är dominerande har större möjlighet att skapa en jämnare yta (2013: 47). Som motbevis till detta hänvisar Calder till the Barbican, Londons största prefabricerade betonghus, där betongen enligt honom fungerar lika väl som ett platsgjutet bygge med sin monumentala och känsliga betong.

I en intervju i tidningen Arkitekten med Tage Hertzell, betongfantast, arkitekt och författare diskuteras just huruvida betongen anseende ser ut idag utifrån ett av Hertzells byggnadsverk "Garnisonen" (Gunne, 2014: 40). Redan tidigt i intervjun påpekas hans betongentusiasm och fascination kring betongens möjligheter. Hans byggnadsverk Garnisonen består just till största delen består av en prefabricerad betongstomme i fasad, pelare och bjälkar, men är även uppblandad med aluminiumfasad och glada färger. "Uttrycket gav sig naturligt. Vi hade kunnat breda ut oss över hela Östermalm med detta system." (Gunne, 2014: 40). Denna byggnad blev redan då den stod klar 1971 kritiserad för att vara för lång och monoton och ansågs sakna variation. Hertzell påpekar emellertid att fasaden inte var ämnad att vara varken vacker eller ful, utan att den hade som enda syfte att finnas till (2014: 40). Byggnaden har dock renoverats med åren, men Hertzell påpekar att han aldrig har blivit kontaktad under dessa ombyggnationer och därmed aldrig har fått tala om intentionen bakom byggnaden. Att den bestod av just rå betong som stod i kontrast till färgglada färger fanns det en poäng i, och han har noterat en rädsla bland dagens arkitekter att framhäva denna prefabricerade betong (2014: 40). Hela huset byggde på just ett regelmässigt tänkande kring de prefabricerade betongelementen, vilket även styrde både planlösningen i huset, och enligt honom själv var det under just ritandet av Garnisonen som Hertzells intresse för betong blev djupare. Trots att det är just betongens möjligheter som är grunden till Hertzells fascination ser han också materialets baksidor. "Nackdelen med materialet är att det är lätt att göra fel. Och det är slarv som har gett betong ett dåligt anseende." (Gunne, 2014: 42).

Adrian Forty diskuterar kring betongarkitektur och tar i artikeln "Ett material vilket som helst?" (Forty, 2007: 14) fasta på att han anser att dagens betongarkitektur inte är en återupplivning av 50- och 60-talets tankar kring användandet av betong. Forty trycker på betongens unika förmåga att vara isotrop, vilket menas att den har möjlighet att bära vikt i alla riktningar (2007: 14). Denna förmåga skapade på 60-talet begreppet "betongarkitektur" – det förväntades helt enkelt en ny typ av arkitektur utifrån innovationer kring materialet betong. Den betongarkitektur som får en renässans idag är inte den arkitektur som består av mest betong, vilket många byggnader gör med sin betongstomme, utan den arkitektur där betongen är exponerad (2007: 17). Varför materialen delas in olika

beroende på vad som exponeras säger Forty hör ihop med den moderna arkitekturhistorien. Tanken kring att om betongen kläddes in var den inte ett fullvärdigt material, så som det ansågs under brutalismen (2007: 14), förändrades dock efter brutalismen, och fram till 90-talet byggdes få byggnader i exponerad betong. En anledning till att slät exponerad betong inte används i lika stor utsträckning idag påstår Forty delvis beror på att 1960-talets betong drabbades av algväxt och blev smutsig (2007: 18), och därmed fått ett dåligt rykte. Han påpekar dessutom skillnaden i, framför allt i interiöra sammanhang, att betongen idag delvis kan beklädas, något som skulle vara otänkbart på 1960-talet (2007: 18), men även att det finns en skillnad i att betongen idag ses som en yta, inte som en massa.

I vår tids arkitektur är det inte längre kontroversiellt att kombinera betong med andra material: inte ens en blandning med bärande konstruktioner i andra material ifrågasätter betongens integritet.
(Forty, 2007: 18)

Betongen har också fått ett annorlunda formspråk idag jämfört med under brutalismen (Forty, 2007: 21), då det idag används som ett formbart och böjligt material och inte statiskt och hårt. Det behöver idag inte heller påverka själva konstruktionen om betong används idag eller inte, utan intentionen bakom varför materialet betong används idag kan vara mer slumpmässigt (Forty, 2007: 21). Just detta är en stor skillnad i användandet av betong idag från 1960-talet. Det har gått från att vara det universella urmaterialet till att bara vara ett material som vilket annat material som helst. Forty pekar på ett tecken på att det nu används på ett annorlunda sätt: ytbehandlingen och färgen på betongen varierar och det finns inte längre ett "rätt" (2007: 21). Även att framhäva rostmärken och andra "skavanker" är något som är unikt för dagens betonganvändande och Forty hävdar att "betongen är inte längre generell, den är speciell" (2007: 21).

SAMMANFATTNING – VILKA ASPEKTER ÄR CENTRALA?

Utifrån litteraturstudierna kring användandet av betong är det tydligt att betonganvändandet har både motsättningar och likheter från modernismen fram till nu. Vad som genomgående diskuteras är framför allt intentionen bakom materialanvändandet, men stort fokus ligger även på skillnaden i den prefabricerade betongen mot den platsgjutna. Det finns även en tydlig skillnad kring hur stor plats betong som material får ta. Både idag och under 60-talet byggs platser där betongen är central, men vad som utifrån litteraturstudierna blir tydligt är att betongen idag har större möjlighet att blandas med andra material utan att anses "svag", vilket den ansågs göra under modernismens tidigare betongarkitektur.

Även tanken på betong som ett formbart eller statiskt material skiljer sig åt under olika stilideal, något som bland annat Adrian Forty trycker på i sin artikel, och detta formspråk skiljer sig åt från tidigare betongarkitektur till idag. Detta blir därför en relevant aspekt att diskutera vidare kring i relation till platsbesöken.

Dessa olika aspekter påverkar betongen som eftertraktad eller oönskad, och således om platser där betongen är central anses vara exklusiva eller inte. I denna del kommer även materialets åldrande in, något som kritiserats genomgående under litteraturstudierna då betongen anses ha en stor risk att bli smutsig och drabbas av algväxt. Detta kan dock bli problematiskt att undersöka på mina platsbesök då alla tre platserna jag har valt att besöka antingen är relativt nya eller renoverade, men trots detta kan aspekten beröras i och med ett granskande utifrån betongen som eftertraktad eller önskad.

Dessa tre motsatsaspekter: prefabricerat – platsgjutet, formbart – statiskt och eftertraktat – oönskat, är de jag senare utgår ifrån i de kvalitativa observationerna på de tre olika platsbesöken.

DEL II: RESULTAT – PLATSBESÖK

DE BESÖKTA PLATSERNA

Every space must have its own definition for what it does, and from that will grow the exterior, the interior, the feeling of spaces, the feeling of arrival.

(Louis Kahn, 1959: 211)

För att litteraturstudierna skall hamna i en kontext är det för denna studie nödvändigt att göra observationer på olika platser. De platserna som är besökta ligger i olika städer, vilket innebär att detta är en studie som inte är specifik för en stad eller begränsad geografisk yta, utan platserna är valda på grund av sitt materialanvändande och hur materialet har hanterats.

Först kommer en beskrivande del av de olika platserna för att det ska bli tydligt hur de är uppbyggda samt en redogörelse för hur promenaden gick till på varje plats. Därefter kommer jämförelsen dem emellan utifrån olika aspekter. De aspekter som kommer beröras är huruvida platsens betong är prefabricerad eller platsgjuten och effekterna av det, om betongen är hanterad på ett statiskt eller formbart sätt och slutligen om betongen på platsen är önskad eller oönskad. Att utgå från aspekter istället för att göra en jämförelse mellan platserna i sig är nödvändigt då platserna har så pass olika förutsättningar att en ren platsjämförelse skulle bli svår att genomföra. Att däremot utgå från de aspekter som framkommit som centrala genom litteraturstudierna från modernismen fram till idag gör att jämförelsen också får en tydlig koppling till litteraturstudierna och därmed blir förankrad i hur synen på betongen har förändrats.

Amager strandpark - Köpenhamn, Danmark

2005 öppnade Amager strandpark, ritad av Haslov & Kjarsgaard arkitektfirma I/S, en park på en konstgjord ö med en tre kilometer lång badstrand. Denna skall fungera både som strand och som park för att vara brukbar under hela året (Galmar, 2005: 153).

Landskapsarkitekten Anne Galmar beskriver parken på ön, som mäter två kilometer i längd

och 300 meter i bredd, bestående av två olika delar: en promenadväg genom hela parken, huvudsakligen gjord i betong, samt en lagun och en insjö (2005: 153). Betongpromenaden är 700 meter lång och ligger i direkt kontakt med sandstranden på ena sidan och vegetation bestående av gräs på andra sidan (2005: 154). Ön är tillgänglig via tre broar där olika färdmedel har prioritet, och i kontakt med dessa broar finns bunkrar ute på stranden där nödvändig service finns tillgänglig (2005: 154), såsom toaletter och café. Dessa bunkrar, gjorda i prefabricerade betongelement, går även att gå upp på och fungerar således som utkikspplatser (2005: 154). Den främsta tanken med Amager strandpark var alltså att tillgängliggöra stranden för Köpenhamnsborna, och Galmar är noggrann med att trycka på att projektet är mer än ett "basprojekt", och hänvisar detta till den platsgjutna betongpromenaden som är en central del av parken och gjord med stor finess. Själva betongpromenaden består av två olika delar som Galmar väljer att beskriva som "bystrand" och "naturstrand" (2005: 156), vilket syftar till en del av promenaden som är mer rak och upphöjd och den andra delen som slingrar sig genom sanddynerna och som även skiljer sig skalmässigt från varandra. Galmer understryker valet av betong som material då den smälter ihop bra med sandens något varmare ton, samtidigt som betongens hårdhet står i kontrast till sandens följsamhet (2005: 156). De servicebunkrar som finns utsatta längs med promenaden skapar emellertid än mer kontrast till landskapet, och Galmer beskriver den som tunga och rätvinklade (2005: 156) och de har fått en dominerande plats på ön, samtidigt som de ramar in promenadens storskalighet och skapar utikiksmöjligheter.

Amager strandpark: till vänster den platsgjutna vägen och till höger den prefabricerade bunkern.

Observationen av Amager Strandpark den 13 maj 2015, och varade under en timmes promenad på förmiddagen. Vädret var växlande och regnskurar varades med solsken och både gråa och vita moln. Det var en relativt blåsig vardag med få besökande utöver ett par förskoleklasser. Min promenad började i den norra änden av parken där den mer slingrande delen av betongpromenaden äger rum. När jag anlände till Amager strandpark hade en kraftig regnskur precis ägt rum, vilket innebar att betongen var blöt och hade samma gråa nyans som de mörka molnen på himlen. Tio minuter in i promenaden hade stora delar av betongen torkat, vilket indikerar på att materialet har en relativt snabb torktid. Den slingande delen av parken har en nära kontakt med naturen och den omgivande sanden och gräset, och på sina ställen är tydliga siktlinjer skapade där utsikten mot havet blir en stor del av upplevelsen. Vid platserna för dessa siktlinjer fanns även bänkar strategiskt utplacerade. Finishen i betongen är dock varierande, och på sina ställen fanns fotspår i betongen där den inte hunnit stelna helt innan någon bestigit den, och det var även ställen där sprickor uppkommit i vägbanan. Tempot under denna del av promenaden var den lugnaste, något som ökade när jag kom till den del som Galmer kallar ”bystranden”, vilket förmodligen beror på att den delen är mer rak och synen mot havet konstant. Under promenaden gick jag även ut på de så kallade servicebunkrarna, vilket var ett tydligt avbrott från promenaden. Dessa bunkrar uppfattades som hårda i landskapet, och den prefabricerade betongens råhet gav ett helt annorlunda uttryck än den mjukare promenaden. De människor jag mötte under promenaden var framför allt motionärer eller föräldrar gåendes med barnvagn, och kring bunkrarna var det nästan helt folktomt. Trots det var den mänskliga närvaron tydligare just där, framför allt på grund av ett större slitage än kring promenadstråket.

S:t Johannesplan och Konsthallstorget - Malmö

S:t Johannesplan och Konsthallstorget, ritat av White med Niels de Bruin som ansvarig landskapsarkitekt och byggt 2013, är en plats i Malmö där betongen har en central del (White, 2012: 5). Platsen sträcker sig från Citytunnelns uppgång framför S:t Johannes kyrka, förbi Malmö Konsthall och Magistratsparken och bort till Pildammsvägen. Utifrån gestaltungsprogrammet blir det tydligt att platsen skall fungera för flera ändamål på samma gång: som en transportsträcka för cyklar, en mötesplats med bänkar, att platsen skall kunna hantera större grupper av människor under rusningstrafik samtidigt som den skall fungera

som en sluss in till närliggande målpunkter såsom kyrkan, Triangeln köpcentrum och Malmö Konsthall (White, 2012: 1-22). Trots att platsen i huvudsak består av betong finns det inslag av både hårdbränt mörkt tegel och asfalt (2012: 5). Det ljusa betonggolv som platsen i huvudsak består av är platsgjutna betongplattor med en varierande storlek på 2x3 meter och 1,5x1,5 meter och färgen på betongen är specialblandad för sitt ändamål. Framför kyrkan ligger det ett törnrosinspirerat mönster, framtaget av konstnären Ebba Matz tillsammans med White (White, 2012: 18). Detta mönster är gjort i hårdbränt mörkt tegel och bryter av det stora betonganvändandet och blir samtidigt en övergång till kyrkan. Vid Pildammsvägen finns en rund platta, även den i platsgjuten betong. På denna platta finns ett fraktalmönster, framtaget av samma konstnär som törnrosmönstret (White, 2012:18), men tillverkat i mörkt färgad betong. Vid Konsthallstorget ansluter även den platsgjutna markbetongen till Konsthallen, ritad av Klas Anshelm år 1974, som nästintill är gjord helt i betong.

S:t Johannesplan och Konsthallstorget: till vänster plattan med fraktalmönstret och till höger törnrosmönstret i tegel.

S:t Johannesplan och Konsthallstorget besöktes måndagen den 18 maj, mitt under eftermiddagens rusningstrafik. Det var en mulen, lite småregnig och blåsigt dag, men trots detta var det relativt mycket folk ute. Min promenad började framför S:t Johannes kyrka där törnrosmönstret på marken bryter av den i övrigt monotona betongmarkläggningen. Kring Citybanans nergång finns flera bänkar, några fyllda med människor, och folk stod även och pratade i olika grupper. Mitt intryck är att det är en publik plats, där folk rör sig mellan tågstationen, Triangelns köpcentrum och vidare. Under min promenad mot

Konsthallstorget korsade jag en vältrafikerad gata där bussar och cyklister möttes, och där markmaterialet även bröts av med hjälp av asfalt för att tydliggöra hierarkin för bussarnas företräde. Framför Malmö konsthall var det mycket lugnare och mindre folk. Markbetongen går i denna del hela vägen fram till Konsthallens fasad, vilket skapar ett spännande möte mellan den nya och den gamla betongen. Skillnaden i betongen mellan marken och fasaden är att markbetongen är både ljusare och mjukare, medan Konsthallens fasad ger ett mycket råare intryck med gjutningsmönstret från träformen är synlig. Min promenad fortsatte ner mot Pildammsvägen och platån, där några skejtare höll till. Till skillnad från platån hade skateboardåkandes hindrats att nyttja bänkarna runt omkring på torget för åkande, vilket synliggjordes genom de uppsatta metallskenorna på dem.

Salviatrappan - Gårdsten, Göteborg

Stadsdelen Gårdsten, ett miljonprogramsområde i nordöstra Göteborg, har genomgått en ombyggnation utifrån ett beslut som togs år 2000 (Boverket, 2007: 14). Vad som ansågs vara det största problemet i området var skalan, där 100 meter långa och åtta våningar höga lamellhus tillsammans bildade en kilometer lång "mur" (Boverket, 2007: 17). I Boverkets text (2007: 17) framgår att dessa lamellhus är gjorda av betong, men att fasaden under ombyggnationen har förändras och målas (2007: 15). Fokus i Boverkets text ligger framför allt på medborgarinflytande och beskriver hur de boende fick vara med och påverka ombyggnationen, men även vad som gjordes i området beskrivs.

"Det sågs också positivt att arbetsgruppen ville ge husen en ljus färgsättning, som skulle ge dem en lättare karaktär än de hade haft med de gamla bruna sjöstensfasaderna." (Boverket, 2007: 22)

Även om skalan var det största problemet verkar ändå fasadens bruna ha en negativ inverkan på de boende. Fasaderna beskrivs som karbonatiserade (Boverket, 2007: 22), vilket innebär att betongen i fasaderna höll på att vittra sönder, något som enligt texten (2007: 22) är ett vanligt förekommande problem i de områden byggda med prefabricerade element under miljonprogrammen.

Salviatrappan: till vänster den slingrande vägen mellan husen och till höger den breda trappan vid husets terrassering med bostadshuset i bakgrunden.

Salviatrappan besöktes tisdagen den 19 maj under en solig eftermiddag. Det var en något blåsigt dag med några moln på himlen. Jag började min promenad utanför bostadsgården vid parkeringen, för att ganska tidigt i promenaden gå upp för en slingrande väg mellan husen och ta mig in på bostadsgården. Denna väg är en tydlig förändring från en rent funktionalistisk plats till att bli mer mjuk, och materialet som används är mindre betongmarksten blandat med kullersten och växtlighet i terrasseringar. Inne på gården var blåsten mindre påtaglig och en hel del barn var ute och spelade fotboll trots skyltar om förbud. Under renoveringen av Salviatrappan togs den gråa betongfasaden bort, men de prefabricerade betongelementen är fortfarande kvar under den nya vita putsen och elementens fogar är fortfarande tydliga. På de lägre husen på andra sidan gården har samma renovering skett, men där är fortfarande strukturen av den gamla sjöstensfasaden kvar under putsen. Även själva gården uppfattas som uppfräschad, och där används den råa betongen som markbeläggning på gårdens grillplatser samt utanför sophusen. Denna betong var dock inte alltför påtaglig då den stod i kontrast till den i övrigt kulliga och lummiga gården med träd och buskar. Min promenad avslutades då jag gick ut från gården och ner för en bred trappa alldeles bredvid husens nya terrasseringar, där söderläget var utnyttjat genom både sittor och vegetation. Denna trappa var konstruerad i prefabricerade betongelement och hade en strikt statisk form.

DEL III: ANALYS – PLATSBESÖK

ETT GRANSKANDE UTIFRÅN OLIKA ASPEKTER

I denna del kommer dessa tre platser granskas utifrån de tre motsatsaspekter som genom litteraturstudierna togs fram, vilket gör det möjligt att senare i den diskuterande delen vidare kunna diskutera platserna utifrån aspekter istället för utifrån platserna i sig.

Prefabricerat – platsgjutet

Uttrycksskillnaden i den prefabricerade betongen och den platsgjutna är något som är genomgående för hela uppsatsen, vilket också blir tydligt i platsbesöken. På två av platserna, Amager strandpark och Salviatrappan, är prefabricerade betongelement en stor del av platsen. Även på S:t Johannesplan och Konsthallstorget finns prefabricerade element, exempelvis på platån, men dessa element står ändå utanför det ”typiska” prefabricerade betongelementet.

Det är dock flera aspekter som skiljer de prefabricerade betongelementen åt på Amager strandpark och på Salviatrappan i Gårdsten. Först och främst har de två platserna olika förutsättningar kring att vara ett publikt utflyktsmål vid havet och en bostadsgård utanför Göteborg, men om betongen betraktas bortsett från det så skiljer sig även skalan åt markant. Trots att betongbunkrarna på Amager strandpark dominerar delar av platsen, är byggnadsverket inte alls dominerande i samma utsträckning som i Salviatrappan. Däremot är Salviatrappans råhet kring betongen bortrenoverad, vilket säkerligen gör att betongen på den platsen inte alls upplevs som dominant för brukarna längre, trots att prefabriceringen i sig fortfarande är synlig då fogarna är kvar. Den råa betongen finns emellertid kvar vid den stora sydligt placerade trappan, och där betongen står mer ensam finns det likheter med den råa betong som Amager strands bunkrar har.

Att den prefabricerade betongen dessutom bärs upp av den platsgjutna på Amager strandpark gör att hela området får en variation i betonganvändandet som Salviatrappan inte uppnår. Att valet i sig fanns att blanda platsgjutet och prefabricerat gör att både den prefabricerade betongen och den platsgjutna känns valda med omsorg, till skillnad från i

Salviatrappans betongelement som känns snarare som ett nödvändigt ont ur ett ekonomiskt perspektiv snarare än valt med omsorg.

Just detta medvetna val dominerar även S:t Johannesplan och Konsthallstorget, där den platsgjutna betongen upplevs som välgenomtänkt utifrån sin möjlighet att både bli väldigt dominant och enhetlig, samtidigt som den platsgjutna betongen skapar möjlighet att blandas ut med andra mönster och material i direkt anslutning, precis som Adrian Forty trycker på med skillnaden i hur dagen betong behandlas. Skillnaden på denna plats platsgjutna betong och Amager strandparks platsgjutna betong ligger framför allt i ytbehandlingen, då Amager strandparks betong har en råare ytbehandling än den på Konsthallstorget. Just denna förändring kring hur betongen kan blandas och behandlas är något som Forty tar upp i sin text, vilket blir tydligt även på de besökta platserna.

Formbart – statiskt

Den stora skillnaden i den formbara betongen och den statiska betongen hör ihop med tidigare stycke: den platsgjutna betongen har av naturliga skäl större möjlighet att formas fritt medan den prefabricerade betongen skapar mer statiska volymer. Hur detta utnyttjas varierar dock, och betongen på Konsthallstorget och S:t Johannesplan, som ju är platsgjuten, ger ett överlag ett relativt statiskt intryck. Det som tydliggör sin formbarhet är dock uppblandningen med andra material och färger som återfinns på platsen, medan en helt annan typ av formbarhet uppenbarar sig på Amager strandpark. Där är den slingrande betongvägen genom sanddynerna ett tydligt bevis på hur betongen kan hanteras på ett mjukt sätt som följer landskapet det är placerat i. Denna formbarhet blir dock extra tydlig när det står i så pass skarp kontrast som det gör till samma plats statiska volymer: bunkrarna. Konsthallstorgets formbarhet uppenbarar sig också i platån, som med sin runda form och fraktalmönster gör att även här är kontrasterna mellan de mjuka formerna och den hårdare markbeläggningen visar på betongens möjlighet att vara både statisk och formbar.

Den plats som uppfattas som mest statisk är Salviatrappan i Gårdsten. Den stora skalan som dominerar platsen samt att husen bildar en tydlig innergård med betongelementen som väggar gör att platsen uppfattas som just statisk. Betongens formbarhet är på Salviatrappan nästan helt obefintlig, där det närmsta försöket till att skapa en mjukare betonganvändning

är i de slingrande vägarna som går mellan husen. Dessa vägar, som trots att de är gjorda i prefabricerad betongmarksten, skapar ändå en mjukhet som även den står i kontrast till husens statiska dominans.

Eftertraktat – oönskat

Huruvida platserna är eftertraktade eller oönskade utifrån sitt materialanvändande är en komplex fråga då detta kan skilja sig markant över tid. Som exempel för det är Salviatrappan, som i likhet med många andra miljonprogramsområden var både uppskattat och eftertraktat när det byggdes. Som nämnts i litteraturstudierna har emellertid många storskaliga områden där betongen är ett centralt använt material fått ett stigmatiserat rykte, kanske främst beroende på hur materialet åldrats och blivit smutsigt. Att Salviatrappan renoverades så pass hårt att betongen nästan helt byggts bort är en tydlig markör för att miljonprogrammets stilideal idag inte längre är lika eftertraktat.

Detta går också att ställa mot Amager strandsparks betongbunkrar, som redan efter tio år i bruk också har slitits rejält på sina ställen. Dessa bunkrar står förvisso för ett publikt ändamål och fungerar som servicecentraler i en park till skillnad mot miljonprogrammet bostäder, och kanske ligger en stor del av områdets eftertraktande del i att området tjänar ett bredare syfte än en stängd bostadsgård.

DEL IV: KRITISK DISKUSSION

I denna kritiskt diskuterande del kommer jag först att jämföra och diskutera betongens status, och dess varande och inte varande som byggnadsmaterial, utifrån min frågeställning, för att senare göra en jämförande diskussion utifrån platsbesöken.

JÄMFÖRELSE OCH FRÅGESTÄLLNING

I denna jämförande del kring betongens status börjar jag med att utgå från min frågeställning: Hur har synen på betong och användandet av densamma förändrats från tiden för miljonprogrammet till idag, med utgångspunkt i rådande stilideal? Vad som genomgående under uppsatsen har blivit centralt är skillnaden i den platsgjutna betongen mot den prefabricerade, där dessa olika sorters betong skiljer sig åt. För att gå vidare med det har jag också funderat kring den frågeställning som Adrian Forty presenterade i sin artikel i tidskriften Arkitektur: är vår tids betongarkitektur en återupplivning av 50- och 60-talets traditioner inom betonganvändandet? Han står fast vid att dagens betongarkitektur skiljer sig stort från den som skedde under 50-och 60-talet, och ger till och med kritik till brutalismens betongarkitektur för att vara för ensidig; att den suddar ut alla skillnader och gör att det ser likadant ut överallt. Någonstans finns det nog en poäng i detta, där Sveriges svar på denna typ av betongarkitektur gärna riktas mot miljonprogramområden som står inför samma kritik, och där betongen till och med på sina ställen byggs bort.

Detta leder även i på en diskussion kring skala: är det betongen i sig som gör att vissa områden är monotona eller beror detta snarare på bebyggelsestrukturen? Genom litteraturstudierna upplevde jag att det är en svår fråga att svara på, och kanske är det svårt att säga vad som är hönan och vad som är ägget. Jag tror, precis som Svedberg tog upp i sin text, att det kan vara en kombination av både struktur, skala, materialanvändande och de politiska strömningar som ägde rum under mitten av 1900-talet som har gett betongen sitt dåliga rykte.

En annan aspekt som jag upplever har varit genomgående för all litteratur jag har läst är att den platsgjutna betongen någonstans ändå får en högre status än den prefabricerade, i alla fall när betongen granskas utifrån dagens synsätt. Kanske beror det på en större möjlighet att

arbete med ytstruktur och betongens färg, då den platsgjutna betongen kan göras än mer platsdesignad än den prefabricerade. Självklart beror det på vilken typ av betong arkitekten vill åt, men kanske beror de mer negativa kommentarerna kring prefabricerad betong som har skapats och därmed blir svårare att sudda bort.

Dock kvarstår frågan: är den positiva betongarkitekturen alltid platsgjuten? Utifrån litteraturstudierna tror jag dock att det snarare ligger i arkitektens förmåga att hantera materialet som är det väsentliga, något som Tage Hertzell även stod fast vid då han anser att det är slarv som har gett betongen sitt dåliga rykte. Och kanske ligger det något i det, att exempelvis miljonprogrammets betongarkitektur byggdes under en alldeles för tidspressad period och således inte kunde göras med den finish som materialet kräver.

Så, hur har då synen på betong och användandet av densamma förändrats från tiden för miljonprogrammet till idag, med utgångspunkt i rådande stilideal? Sammanfattningsvis kan sägas att betongen både har fått en återupplivning i och med många nybyggnationer inom betongarkitektur, samtidigt som den byggs bort i exempelvis miljonprogrammen. Detta kan verka något paradoxalt, men tror även att det kan bero på synen kring materialets självständighet som har förändrats från modernismen till idag. Idag anses det inte fel att blanda betongen med andra material, vilket det gjorde under exempelvis brutalismen, och kanske kan denna materialblandning bidra till att betongen på dagens byggda betongplatser kanske nödvändigtvis inte kommer behöva byggas bort i framtiden.

DISKUSSION UTIFRÅN PLATSBESÖKEN

Utifrån platsbesöken sett blir skillnaden i hur betongen behandlas tydligt. På Salviatrappan har betongen till och med byggts bort för att ge hela området ett lyft, vilket hör ihop med diskussionen ovan kring hur materialet ses på. En viktig aspekt i detta tror jag är ytbehandling i hänseende till mänsklig kontakt, alltså hur grov eller slät betongens yta får vara. Motsatsen till Salviatrappans tidigare sjöstensfasad är kanske ändå S:t Johannesplan och Konsthallstorgets släta, ljusa betong. Den råhet i betongen som användes tidigare verkar idag nästan ha försvunnit, och den betong som byggs idag är snarare ljus och slät. Kanske är det ett tecken på att arkitekten sätter människan mer i fokus idag och att arkitekturen har

blivit mer human? Något som på sätt och vis dock motsäger detta är Amager strandpark, där betongen är relativt rå. Däremot måste Amager strandpark sättas i sin kontext för att kunna diskuteras ur detta perspektiv, då den är tydligt platsdesignad och betongen som material är uppenbart väl utvald, och där dess råhet står i en eftertraktad kontrast till både havet, sanden och gräset, till skillnad från Salviatrappans tidigare rårare betongbehandling som måste kopplas till skalan den är i.

Dessutom är både Amager strandpark, Konsthallstorget och S:t Johannesplan publika platser som till och med fungerar som utflyktsmål, något som ett miljonprogramsområde utanför Göteborg inte kan titulera sig som då de boende är de enda besökande. Så trots att både Salviatrappan och Amager strandpark delvis har liknande prefabricerade betongelement och råa ytbehandling måste de sättas i sin kontext vid en jämförelse; platsen och omgivningen gör att element i dessa två platser uppfattas helt olika. Kanske har detta också att göra med hur stor plats ett material tillåts att ta: ska materialvalet vara det primära på en plats, eller är det bättre om det är det sekundära? Ska det smälta in i naturen eller kontrastera mot den? Genom att betrakta Amager strandpark kan ändå en viss ödmjukhet hos betongen skådas, något som ett miljonprogramsområde på grund av sin skala inte har på samma sätt.

Att betongen inte var ett starkt material under 60-talet om det inte stod själv är tydligt under platsbesöken. En dimension som tillfördes under besöket på S:t Johannesplan och Konsthallstorget är skillnaden i att blanda olika färger i betongen, som idag är mer accepterat och betongen har idag ett mer varierande uttryck. På S:t Johannesplan blandas både ljus och mörkt färgad betong, som till och med ligger i ett mönster, något som skulle indikera en svaghet i materialet under modernismen.

Att synen på betong och användandet av densamma har förändrats står nu ganska klart. Denna diskussion kan dock verka något orättvis med tanke på åldrande, och kanske har vi idag ingen rätt att döma ut delar av gårdagens betongarkitektur som dålig och dagens som bättre. Kanske kommer miljonprogrammen hyllas och Amager strandpark anses sämre? För vem vet hur dagens betong kommer att se ut om 50 år?

AVSLUTNING

SLUTDISKUSSION OCH VIDARE FORSKNING

I vidare forskning kring ämnet skulle jag önska ha ett bredare perspektiv på vem som representeras i litteraturen då både kring vilka som kommer till tals, men även vilka platser som representeras i litteraturen.

Något annat som skulle vara intressant att studera närmare på är vilka människor som rör sig på platserna och således få en ökad förståelse för hur brukaren uppfattar platsen. I denna studie har fokus legat på hur arkitekten, planeraren eller andra personer som genom sin yrkeskunskap uppfattar platsen ur ett annat perspektiv än den vanliga brukaren. Detta skulle exempelvis kunna ske genom observationer genom intervjuer med de som befinner sig på platserna, samt djupare studier kring vem som brukar och vem som bor på platserna. Hur uppfattar brukare betongen som byggnadsmaterial?

Jag tror även det är nödvändigt att granska materialanvändande ur ett klassperspektiv, då exempelvis betong är ett centralt använt material i både stigmatiserade områden samtidigt som det görs nybyggnationer av lyxigare karaktär. Ligger det något i materialanvändandet som bidrar till en stigmatiserande effekt? Det skulle då även vara intressant att göra en jämförande studie kring hur andra material påverkar områden, och därmed kunna ställa betonganvändandet mot dessa för att därifrån kunna göra en djupare analys kring materialets påverkan av en plats.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

Caldenby, Claes (2007), Brutal betong. *Arkitektur*, 5, s. 22-31

Forty, Adrian (2007) Ett material vilket som helst? *Arkitektur*, 5, s. 14-21

F. Wulz, Fredrik (1991) *Fasaden och stadsrummet*. Stockholm: Byggförlaget

Galmar, Anne (2005), Amager strandpark, *Landskab*, 7, s 152-157

Kahn, I Louis (1959) Talk at the Conclusion of the Otterlo Congress i Oscar Newman, *New Frontiers in Architecture, CLAM '59 in Otterlo*, Jacob B. Bakema for the Otterlo 1959 participans, Jürgen Joedicke (red.), New York: Universe Books, 1961, sid. 206-211

Koolhaas, R., Westcott, J., Trüby, S. & di Robilant, M. (2014). Precast concrete: Sin and redemption. I: Koolhaas, R., Westcott, J., Trüby, S. & di Robilant, M. (red.), *Façade. Vol.7. Elements of Architecture*. Venezia: Marsilio, ss. 70-83

May, Kyle & van den Hout, Julia & Reidel, Jacob & Franklin, Jeffrey & Coates IV, Archie Lee & Abrahamsson, Michael (red:er) (2013) *Brutalism*. Canada: Clog

Porteous, J. Douglas (1996) *Environmental aesthetics: ideas, politics and planning*. London: Routledge

Svedberg, Olle (1996) *Planerarnas århundrade*. Stockholm: Arkitektur förlag AB

White (2012) *Gestaltningssprogram S:t Johannesplan och Konsthallstorget*. Malmö: White

ELEKTRONISKA KÄLLOR

Boverket (2007) *Så fick miljonprogrammet ett nytt ansikte – En rapport från Gårdstensbostäder om ombyggnaden av flerbostadshus i Östra Gårdsten, Göteborg*. Tillgänglig via: http://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2007/sa_fick_miljonprogrammet_ett_nytt_ansikte.pdf [2015-04-09]

MUNTliga KÄLLOR

Bergsjö, Ann, *Rumsliga och visuella aspekter på Östra Kyrkogården i Malmö*. Föreläsning 14-10-03, SLU Alnarp